

1998

Kultúrna slovenčina administratívno-právnych textov zo 16. storočia „Čo s fonológiou a morfológiou?“

Mark Richard Lauersdorf
University of Kentucky, lauersdorf@uky.edu

Follow this and additional works at: https://uknowledge.uky.edu/lin_facpub

Part of the [Anthropological Linguistics and Sociolinguistics Commons](#), [Comparative and Historical Linguistics Commons](#), [Morphology Commons](#), [Other Linguistics Commons](#), [Phonetics and Phonology Commons](#), and the [Slavic Languages and Societies Commons](#)

[Right click to open a feedback form in a new tab to let us know how this document benefits you.](#)

Repository Citation

Lauersdorf, Mark Richard, "Kultúrna slovenčina administratívno-právnych textov zo 16. storočia „Čo s fonológiou a morfológiou?“" (1998). *Linguistics Faculty Publications*. 53.
https://uknowledge.uky.edu/lin_facpub/53

This Book Chapter is brought to you for free and open access by the Linguistics at UKnowledge. It has been accepted for inclusion in Linguistics Faculty Publications by an authorized administrator of UKnowledge. For more information, please contact UKnowledge@lsv.uky.edu.

Kultúrna slovenčina administratívno-právnych textov zo 16. storočia „Čo s fonológiou a morfológiou?“

Notes/Citation Information

Published in *Varia VII*. Mira Nábělková, (Ed.). p. 309-313.

Copyright © 1998 Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV. Article posted here with permission.

English title of this article: Cultural Slovak in 16th Century Slovak Administrative-Legal Texts. 'What About Phonology and Morphology?'

VARIA

VII

**Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov
(Modra-Piesok 3. – 5. 12. 1997)**

**Zostavila
Mira Nábělková**

**Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
1998**

**Kultúrna slovenčina administratívno-právnych textov
zo 16. storočia
„Čo s fonológiou a morfológiou?“**

Mark R. Lauersdorf

Katedra slovanských jazykov Kansaskej univerzity, Lawrence (USA)

Všeobecne sa uznáva, že súčasný slovenský spisovný jazyk v jeho základnej podobe kodifikoval v 19. stor. Ľudovít Štúr. Rovnako sa všeobecne prijíma to, že už koncom 18. stor. pred Štúrovou kodifikáciou urobil pokus o štandardizáciu slovenčiny Anton Bernolák. Nejestvuje však jednotný názor na to, ako vyzerala jazyková štandardizácia, resp. normalizácia slovenských textov pred kodifikačnými pokusmi bernolákovcov a štúrovcov. Nejednotnosť v tejto otázke je, podľa očakávania, tým väčšia, čím staršie sú skúmané texty. Centrálnou otázkou v textových štúdiách predkodifikačného obdobia slovenského jazyka je otázka vývoja tzv. „kultúrnej slovenčiny“.

Aby sme lepšie pochopili pojem kultúrna slovenčina, treba najprv krátko zrekapitulovať dejiny písomnej praxe na slovenskom území. Od 10. do 14. stor. bola v uhorskom štáte, do ktorého patrilo slovenské územie, dominantným jazykom v politickej, hospodárskej a cirkevnej oblasti latinčina. Keď si v 15. stor. sociálne, politické a hospodárske zmeny vyžiadali písomný jazyk, ktorý by bol v porovnaní s latinčinou prístupnejší širšiemu okruhu ľudí, rozšírilo sa na slovenskom území používanie češtiny (resp. na východnom Slovensku poľštiny), ktorá už vtedy mala pomerne ustálenú písomnú normu. Keď sa v 16. stor. rozšírila vzdelanosť medzi širšie vrstvy obyvateľstva, zväčšila sa pravdepodobnosť prenikania slovenských jazykových prvkov do českých dokumentov písaných na Slovensku. Niektorí vedci tvrdia, že tieto slovenské prvky sa objavovali s väčšou frekvenciou a s väčšou dôslednosťou v priebehu 16. stor. a že sa takto už v 16. stor. vyvíjala kultúrna slovenčina, ktorú E. Pauliny definuje takto:

„Kultúrna slovenčina je jazykový útvar, relatívne ustálený, ktorý sa používal najprv v administratívno-právnych zápisoch, neskoršie, ale ešte v 16. storočí, aj v iných žánroch. Spisovným teda nadnárečovým východiskom, resp. kostrou bola v ňom spisovná čeština, ale jeho komunikatívnu platnosť v hláskosloví, morfológii a v slovníku zabezpečovala do značnej miery slovenčina. Najviac sa o češtinu opierala v syntaxi. V kultúrnej slovenčine sa neuplatnili priamo miestne slovenské nárečia, ale taká podoba slovenčiny, ktorá sa v jednotlivých hospodárskych alebo administratívnych okruhoch uplatňovala v nadnárečovom kontakte. Podoby kultúrnej slovenčiny boli teda rozdielne podľa toho, do ktorého okruhu patrili jej používatelia“ (Pauliny, 1983, s. 118–119).

Skúmanie jazykovej normalizácie v predkodifikačných (predbernolákovských) slovenských textoch je teda v základe pokusom o zistenie existencie a vývinu kultúrnej slovenčiny.

Väčšina starších štúdií zaoberajúcich sa touto otázkou sa venovala skúmaniu jednotlivých textov alebo skupín textov z jednotlivých regiónov a detailne opísala jazykové osobitosti týchto textov (porov. napr. zo západného Slovenska: Krajčovič, 1960, 1962; zo stredného Slovenska: Kotulič 1961; Kuchar, 1969; z východného Slovenska: Doruľa, 1961, 1966 a mnohé ďalšie štúdie). Textové štúdie väčšieho rozsahu sa venovali najmä lexikológii, len málo fonológii, morfológii a syntaxi (porov. napr. Habovštiaková, 1966; Doruľa 1977 a i.). Veľa z novších syntetických štúdií, kde nachádzame kombináciu fonológie, morfológie, syntaxe a lexikológie, sa sústreďuje na slovenské texty zo 17. a 18. stor. (porov. napr. Lifánov, 1991, 1997), novšie štúdie zamerané na skoršie obdobia sa zasa venujú väčšinou lexikológii a frazeológii (často v súvislosti s projektom *Historického slovníka slovenského jazyka* alebo na báze kartotéky tohto projektu, napr. Skladaná, 1993). Samozrejme, že všetky tieto predchádzajúce štúdie významne prispeli k pochopeniu jazyka predkodifikačných textov. Chýba však jedna vec – zatiaľ neexistuje žiadna rozsiahlejšia syntetická fonologická a morfológická analýza slovenských textov z obdobia pred 17. stor.

Ako som už uviedol, podstatné sociálno-politické zmeny spôsobili rast vzdelanosti a rozšírenie používania češtiny (namiesto latinčiny) v písomných dokumentoch na slovenskom území v 16. stor. a vedci tvrdia, že práve v tomto storočí sa začínajú objavovať slovenské prvky v týchto českých dokumentoch častejšie a dôslednejšie. Preto treba hľadať a skúmať začiatky kultúrnej slovenčiny v 16. stor. – treba to robiť na rozsiahlom korpuse textov a aj v oblasti fonológie a morfológie, ktoré sa doteraz málo skúmali.

Uvedený Paulinyho citát podporuje túto pozíciu a formuluje štyri dôležité jazykové aspekty kultúrnej slovenčiny, na ktoré by som chcel upozorniť, pretože sú kľúčové pre skúmanie raných slovenských textov:

1) „*kultúrna slovenčina je jazykový útvar relatívne ustálený*“ – preto v analýze treba hľadať dôsledné uplatnenie jazykových črt;

2) „*kostrou kultúrnej slovenčiny bola (...) spisovná čeština, ale [jej] komunikatívnu platnosť v hláskosloví, morfológii a v slovníku zabezpečovala do značnej miery slovenčina*“ – preto v analýze treba skúmať jazykové črty, ktoré sú rozdielne v slovenčine a v češtine, a to nielen v lexike, ale aj vo fonológii a v morfológii;

3) v kultúrnej slovenčine sa uplatnila „*taká podoba slovenčiny, ktorá sa (...) uplatňovala v nadnárečovom kontakte*“ – preto v analýze treba skúmať také jazykové črty, ktoré sú rozdielne aj v slovenských nárečiach;

4) „*podoby kultúrnej slovenčiny boli (...) rozdielne podľa toho, do ktorého okruhu patrili jej používatelia*“ – preto skúmaný korpus musí byť dostatočne veľký, aby pokryl celé slovenské jazykové územie.

Už niekoľko rokov robím analýzu slovenských textov zo 16. stor., v ktorej beriem do úvahy tieto štyri aspekty. Aby som mohol sledovať eventuálnu regionálnu variantnosť, mám v korpuse stopäťdesiatdva administratívno-právnych textov z celého slovenského jazykového územia. Aby som mohol skúmať eventuálne nárečové, nadnárečové, české, slovenské a poľské črty, vyberám si jazykové javy, ktoré ukazujú rôzne striednice v rozličných slovenských nárečiach, ako aj v češtine a v poľštine a sledujem distribúciu striednic vo všetkých textoch. Robím štatistickú analýzu nájdených striednic a ich distribúcie, aby som zistil, či texty ukazujú dôslednú distribúciu týchto jazykových črt. A napokon – sústreďujem sa na fonológiu a morfológiu, pretože tieto dve oblasti sa v textoch zo 16. stor. skúmajú málo.

Nedávno som skončil fonologické skúmanie zhromaždeného textového korpusu, kde som sledoval distribúciu trinástich samohláskových a spoluhláskových črt (Lauersdorf, 1996), práve som začal morfológickú analýzu toho istého korpusu. V nasledujúcej časti príspevku by som chcel ilustrovať svoj výskumný postup na jednom fonologickom a jednom morfológickom príklade.

Z fonológie uvediem ako príklad jerové striednice. Skúmané jazykové skupiny ukazujú vokalizáciu silných jerov takto:

- v češtine, moravskej slovenčine, západnej slovenčine a poľštine: $\tau > e$;
 $b > e$;
- v strednej slovenčine: $\tau > o$, a ; $b > e$, a ;
- vo východnej slovenčine: $\tau > e$, o ; $b > e$, o .

Vidíme tu istú variantnosť striednic v strednej a východnej slovenčine, a tak by sme očakávali takú variantnosť aj v textoch zo stredného a východného regiónu. Napriek tomu textové dáta ukazujú veľmi dôsledný výskyt *e*-ových striednic obidvoch jerov. A tak sa zdá, že tieto *e*-ové striednice predstavujú pevnú normalizovanú črtu jazyka administratívno-právnych textov zo 16. stor.

Z morfológie uvediem ako príklad inštrumentál singuláru maskulína a neutra, životný a neživotný, tvrdý a mäkký vzor podstatných mien (okrem českých podstatných mien na *-í* a slovenských na *-ie*). Skúmané jazykové skupiny ukazujú takéto koncovky:

- v češtine, poľštine, moravskej slovenčine (a čiastočne aj v záp. a vých. slovenčine): *-em*;
- v západnej, strednej a východnej slovenčine: *om*.

V tomto prípade máme variantnosť v podstate len medzi češtinou, poľštinou a moravskou slovenčinou na jednej strane a ostatnými slovenskými nárečiami na druhej strane, a tak by sme tentoraz očakávali v textoch istú dôslednosť v distribúcii koncoviek. Napriek tomu predbežné textové dáta ukazujú

vysoký stupeň kolísania medzi koncovkami *-em* a *-om*. A tak sa zdá, že táto morfológická črta ešte nie je v jazyku administratívno-právnych textov zo 16. stor. normalizovaná.

Príspevok ponúkol len stručný prehľad otázok a krátku analýzu dát týkajúcich sa kultúrnej slovenčiny 16. stor. Podrobnejšiu interpretáciu teoretických modelov a fonologických dát uvádzam vo svojej fonologickej štúdii, úplné rozpracovanie morfológických otázok predstavím v ďalšej monografickej štúdii. Základným cieľom tohto príspevku bolo predstaviť všeobecnú orientáciu môjho výskumu v oblasti kultúrnej slovenčiny, pretože sa uberám trochu iným smerom, ako šla doteraz väčšina vedcov. Tento prístup k problematike ponúka nové uhly pohľadu na danú otázku a nové informácie, ktoré by mohli prispieť k vyjasneniu zložitej jazykovej situácie v slovenských administratívno-právnych textoch zo 16. stor.

Poznámky

Prípravu tohto príspevku a moju prítomnosť na VII. kolokviu mladých jazykovedcov čiastočne financovala grantová agentúra American Councils for International Education: ACTR/ACCELS (grant: Central European Program, Title VIII Research Scholar Fellowship) vďaka finančným prostriedkom z projektu Ministerstva zahraničia Spojených štátov: Language Training and Research Program for Graduate Students and Faculty in Russian, Eurasian, and Central European Studies (Title VIII), U.S. Department of State.

Na tomto mieste by som sa chcel srdečne poďakovať Alexandre Jarošovej, CSc. za ochotnú pomoc pri jazykovej úprave tohto príspevku.

Literatúra

DORUEA, J.: Niekoľko archívnych dokumentov z východného Slovenska. In: Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 179–197.

DORUEA, J.: O používaní poľštiny v písomnostiach zo 16. storočia na východnom Slovensku. In: Jazykovedné štúdie. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 49–77.

DORUEA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.–18. stor. In: Jazykovedné štúdie. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 78–90.

KOTULIČ, I.: Z mestských kníh Partizánskej Lupče zo 16. storočia. In: Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 119–177.

KRAJČOVIČ, R.: Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606 ako jazyková pamiatka. Jazykovedný časopis, 11, 1960, s. 37–62.

KRAJČOVIČ, R.: K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 14. Red. E. Pauliny. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 67–101.

KUCHÁR, R.: Nářečový charakter administratívno-právnych písomností turčianskej župy zo XVI. storočia. In: Jazykovedné štúdie. 10. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 227–241.

LAUERSDORF, M. R.: The Question of 'Cultural Language' and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia: A Phonological Analysis of 16th Century Slovak Administrative-Legal Texts. München, Verlag Otto Sagner 1996. (=Slavistische Beiträge, Band 335).

LIFANOV, K.: Typy konkurencie fonologických a morfológických jednotiek v slovakizovanej češtine (na materiáli Veršov slovenských od P. Benického). Slovenská reč, 56, 1991, s. 160–169.

LIFANOV, K.: Jazyk východoslovenských administratívno-právnych pamiatok v stredoveku. Slovenská reč, 62, 1997, s. 139–146.

Historický slovník slovenského jazyka I (A – J), II (K – N), III (O – pochytká), IV (pohrať sa – pytlovať). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991, 1992, 1994, 1995.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny: od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

SKLADANÁ, J.: Frazeologický fond slovenčiny v predspisovnom období. Bratislava, Veda 1993.

Krátky opis dvoch kníh uložených v knižnici Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove

Peter Žeňuch

Slavistický kabinet SAV

V knižnici Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove sa nachádzajú dve tlačené knihy, ktoré pochádzajú z produkcie tlačiarne zriadenej pri Svätomikuláškovej pečerskej lavre v Kyjeve. V rokoch 1656 – 1721 tlačiareň vydávala knihy bez súhlasu moskovskej patriarchie, lebo bola podriadená konštantinopolskému patriarchátu. Neskoršie však vychádzali iba tie knihy, ktoré povolila vydávať Synoda moskovského patriarchátu (**СВЯТѢЙШИЙ Синодъ Московской Патриархіи**). Od roku 1686 bola príčinou vladyku Gedeona Četvertinského, neskoršieho metropolitu Malej Rusi,¹ Svätomikuláška pečer-

¹ „Коли Четвертинський прибув до Києва у 1684, чернігівський архієпископ Баранович висказався, що нема місця для нього ніж як київського митрополита. Його син оженився у 1682 р. на доньці гетьмана Самойловича, і гетьман послав 4 козаків голосуючими делегатами на вибрання. Патріарх назвав Четвертинського Митрополитом Малої Русії, хоча на наданні йому мітри був названий Митрополитом всієї Русі. З 27. 1. 1686 р. наказом з Москви митрополит повинен був користуватися лише титулом Митрополита Малої Русі” (Влаzejovskij, D.: Ієрархія Київської церкви (861 - 1996), Львів, Каменярь, 1996, s. 370).